

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Syed Nawab Haider Naqvi,
*İslam, Ekonomi ve Toplum***Elif Sağlık¹

Mevcut ekonomik sistem içerisinde alternatif görüşleri savunan ve bu görüşleriyle İslam ekonomisi içerisinde ahlak temelli çalışmaları ile ön plana çıkan Haider Naqvi, iktisadi önermelerde ahlakın bir referans olarak alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu düşüncesini 1981 yılında yayınladığı “Ethics and Economics (Ekonomi ve Ahlak)” kitabında ahlak kavramını dört aksiyom ile temellendirerek açıklayan yazar, değerlendirmeye konu olan ve 1994 yılında yayınlanan “İslam, Economics and Society (İslam, Ekonomi ve Toplum)” kitabı ile de görüşlerine ek hususların olduğunu belirtir. Ahlak kavramını, İslami aksiyom sistemi olarak ifade eden ve tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk kavramlarıyla başlıklandıran yazar, söz konusu kitapta bu aksiyomların Müslüman toplum bağlamında kanıtlanabilir olduğunu iddia eden görüşüyle kitabın içeriğini genişlettiğini ifade eder (s. 7). Tüm bu temellendirmelerin yanı sıra, bireylerin ekonomik davranışlarına da değinen Naqvi, eserindeki ahlak vurgusuyla doğru orantılı olacak şekilde bir kişinin dürüst bir ekonomiyi gerçekleştirebilmesi ve sağlıklı rekabeti doğurabilmesi için iyi bir ekonomik davranışa sahip olmasının önemine değinir. Topluma yönelik yansımalarının temel belirleyicisi olan Müslüman bireyin iktisadi davranışlarının incelenmesi gerektiği bu noktada yazarın iddiasını destekler niteliktedir.

İslam, Ekonomi ve Toplum

Yazar : Syed Nawab Haider Naqvi

Yayın Tarihi : 2018

Yayıncı : İktisat Yayınları

ISBN : 9786056790072

Çevirmen : Ozan Maraşlı

Sayfa Sayısı : 283

JEL Sınıflandırması : A13, D91, Z12

¹ İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Yüksek Lisans Öğrencisi

E-posta: eliffsaglik@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-0269-0693>**Atıf/Citation:** Sağlık, E. (2023). Syed Nawab Haider Naqvi, *İslam, Ekonomi ve Toplum*, *Maruf İktisat İslam İktisadı Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s.110-113..

• DOI: 10.58686/marufiktisat.1393151

• Geliş/Received - 20.11.2023 • Kabul/Accepted - 21.12.2023

Ana akım iktisat paradigmasında ahlakın dikkate alınmadığı görüşüne karşılık olarak Naqvi'nin İslam iktisat görüşünde, ahlakın merkeze alındığı bir ekonomik yaklaşım biçiminin iktisadi düşünceye önemli katkılarının olacağı varsayılmaktadır. Klasik iktisadi anlayışın temel varsayımlarına göre iktisadi birey rasyoneldir. Dolayısıyla iktisadi kararlar bu görüş içerisinde verilmektedir. Naqvi, tam bu noktada ahlakın belirleyici bir etken olduğunu ifade eder. Yazara göre ahlaki ilkeler, bireyin iktisadi davranışları içerisinde belirlenmesinden ziyade iktisadi davranışın temeli olmalıdır. Dolayısıyla yazar kitabında, ahlaki açıkladığı dört aksiyom setiyle Müslüman bireyi tanımlayarak Müslüman bireyin, toplumsal ve iktisadi yansımalarını açıklamaktadır. Görüşlerini temellendiren on üç başlığın hepsine değinmekten ziyade en temelde yazarın ahlaki, iktisadi davranışlar üzerinden ilişkilendirdiği temel önermeler ortaya çıkarılarak kitabın içeriğinde bu önermelerin yer aldığı bölümler değerlendirilecektir. Kitabın içeriğini değerlendirmeden önce çevirmen Ozan Maraşlı'nın da takdim bölümünde belirtmiş olduğu, yazarın düşüncelerinin gelişmesinde önemli rol oynayan birkaç hususa değinilebilir.

Kitabın takdim bölümünde Maraşlı, içeriğe dair yorumlarını belirtmesi dolayısıyla okuyucuya, kitabın başlıca değinilecek hususlarını da içerisinde bulunduran bir değerlendirme sunmuştur. Bu değerlendirme içerisinde, genel değerlendirmeye de katkı sunması öngörülen gerekli kısımlar aktarılacaktır. Genel girişinde, İslam ekonomisinin tarihsel gelişimine yer verirken bu gelişim seyrinde Naqvi'nin görüşlerinin de konumlandığı yer belirtiliyor. İslam ekonomisi çalışmaları içerisinde özellikle 1970 sonrası önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bunlardan birisi olan Muhammed Ziyaülhak'ın Pakistan'da hayata geçirdiği "Ekonominin İslamlaştırılması" programı ile iktisadi hayata ilişkin ilke ve ahlaki değerlerin hayata geçirilmesinin amaçlandığı Maraşlı tarafından ifade edilir. Bu noktada Naqvi'nin de düşünceleri etkilenmiş ve ileriki bölümlerde eleştiriye konu edeceğimiz hususlarda da belirleyici bir gelişim göstermiştir. Bu noktada yazar kitabında mevcut iktisadi birikimin reddedilmesi yerine sunulacak alternatifin "İslamlaştırılması" görüşüne yakın bir iktisadi duruşu ifade eder. Bu görüşün problemlili oluşu özellikle ahlak aksiyomlarının iktisadi davranışlar üzerinden ifade edilmesi hususları açısından tartışılacaktır.

İktisadi davranışlar Naqvi'ye göre, ideal bir İslam toplumunu esas alarak değil de gerçek hayattaki Müslümanın iktisadi davranışlarının esas alınmasıyla ifade edilir. Bu davranışlar aynı zamanda belirlenen dört aksiyoma dayalı ve yanlılanabilir önermeler olarak ileri sürülmelidir. Dolayısıyla, yazarın kullandığı metodolojik yaklaşım, İslam'ın genel ilkelerine dayalı olarak türetilen önermelerin gerçek hayatta Müslüman toplumlar tarafından ne oranda hayata geçirildiğinin tartışılması ve ispat edilmesi üzerine kuruludur. Yazara göre bu görüşün temellendirilmesi tümdengelim yöntemi ile oluşturulur. Bu yöntem sonucu ortaya çıkacak hususlara dair çözüm önerileri getirilirken aynı zamanda Müslüman bir bireyin iktisadi eğilimi ya da motivasyonunun da ortaya çıktığı belirtilmektedir. Ahlakın bu noktada belirleyici olması, yazara göre ahlaki ilkelerin iktisadi davranışlarda etkili olması yerine bu ilkelerin davranışların temeli olması gerektiğidir. Mevcut ekonomik sistemdeki bireyin iktisadi davranışının rasyonel tanımlamalarla şekillendiği bilinirken, Müslüman bir bireyin de bu tanımlamanın kapsamında olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu düşünce biçiminin uygulanabilirliğinin tartışılması ancak yeni bir birey tanımlaması ile mümkün olur.

Değerlendirmeye konu olan kitabın içeriğindeki bölümlerde bireyin iktisadi davranışlarının ayrıntılı bir şekilde tanımlanması ve özelliklerinin açıklanması, değerlendirmenin konusu özelinde seçilen bölümlerde belirtilecektir. Bu bağlamda kitabın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri yazarın temel görüşlerini detaylı olarak içerdiğinden değerlendirmeye dahil edilecektir. Ancak özellikle tartışılacak bölümlerden olan beşinci bölüm, içeriğinde Müslüman bir bireyin iktisadi davranışlarının toplumsal yansımalarına dair

ifadelerin bulunmasından ötürü değerlendirmenin ana bölümü sayılacaktır. Literatüre bakıldığında kitaba dair daha önce yayınlanan başka bir değerlendirme yazısı daha mevcuttur. Ancak bu değerlendirmenin, kitabın öne çıkan hususlarını detaylı olarak ele almaktan ziyade kitaba dair daha yüzeysel bir tanıtım niteliğinde olduğu söylenebilir.² Dolayısıyla bu çalışmada kitap, ahlaki ilkelerin tanımlandığı aksiyom setine dayalı iktisadi davranışların olası etkileri üzerine değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kitabın ana düşüncesinin açıklanması açısından önemli olan ikinci bölümünde yazar, ilk olarak İslam'ın belirli önermelerinin nesnel geçerliliğinin iddiası için gerçek hayattaki durum ile ilişkilendirilmesi gerektiğini ifade eder. Mevcut önermelerin Müslüman toplumun gerçekleri ile tutarlı olduğunun gösterilmesi gerçek hayattaki durumun yansımasıdır. Bu noktada iki temel düşünce analize dahil edilmelidir. Bunlardan ilki olan Allah'a iman, bireyin bu noktada hem sosyal hem de iktisadi hayatta salt belirleyici bir konumda olmadığı inancı ile paraleldir. Yani, birey belirleyici gücün kendinde olmadığını bilir ve ekonomik tercihlerinin sonuçlarının da daima rasyonel olmayacağı bilinciyle karar verir. Yazara göre, inanmayan biri için irrasyonel kabul edilen bir eylemin, inanan için rasyonelliğin alametifarikası olarak kabul edileceği gerçekçi bir sonuçtur. Ancak bunu destekleyecek güçlü analiz sonuçları gereklidir. Her ne kadar rasyonel birey tanımlaması yapılsa da aslında iktisadi kararlarda bireyin rasyonelliği ağırlıklı olarak modellerin gerçekçi sonuçlar vermesi açısından önem arz eder. Dolayısıyla bu çerçevede ileri sürülen mevcut fikirlerin bir rasyonellik iddiası taşıması geçerli iktisat paradigmasının dışında bir hareketin olmadığını gösterir. Yazar bu fikrini destekler nitelikte modern bilgiden de yararlanılması gerektiğini ve modern bilgi, kültürel değerler ve kurumsal yapılar matrisi içerisinde yeni fikirler üretilerek eklettik bir düşünce yapısının olması gerektiğini savunur. Ancak bu görüş epistemolojik ve ontolojik olarak problemlidir. Günümüz İslam iktisadi çalışmaları içerisinde de problemliliği tartışılmaktadır.

Naqvi'nin ileri sürdüğü görüşün tutarlılığı açısından analize dahil edilecek ikinci temel düşünce olan gerçek hayat Müslüman toplumlarının, deneysel olarak test edilebilir olacaktır (s. 16.). Ancak ileri sürülecek önermeleri doğrulamak için Müslüman toplumun fiziki varlığı ve bunu gözlemlemek yeterli olmayacaktır. İslam iktisadi gelecekte onları test edilebilir bir şekilde formüle etmenin mümkün olacağı umuduyla, test edilmemiş önerme ve teorilerden kendi payına düşeni alacaktır. Bu düşüncede kritik olan husus, önermelerin yanlışlanabilir olması gerektiğidir. Yazara göre, bu düşünce etrafında İslam ekonomisi gelişim gösterebilmektedir. İslam ekonomisi Naqvi'ye göre, İslam ahlakına dair net bir tanım ve anlayış yansıtılması ve Müslümanın davranışı hakkında bir varsayımlar dizisi oluşturulması aynı düzlemde gerçekleşmelidir. Dolayısıyla yazarın görüşlerinin tutarlılığı açısından açıklanan iki temel ifade sonrasında iktisadi davranışlar açısından belirleyici olan İslam'ın temel ahlaki değerlerinin özüne ilişkin net bir tanım ve anlayışı yansıtılır. Bu tanımlamayı yazar, aksiyom seti olarak dört başlıkla özetler. Değerlendirmeyi bu noktada, hususa dair içeriğinin detaylı açıklanması yerine genel tanımları verilerek değerlendirilmesi şeklinde yapılacaktır.

Kitabın üçüncü ve dördüncü bölümleri ise ahlaki temelleri ifade eden aksiyomların açıklanması ve bu aksiyomların çerçevesinde değerlendirilmesi ile ilgilidir. Bu noktada öncelikle İslam ahlakının ana hatlarının belirlenmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Bu hatlar, insanın bireysel kapasitesi çerçevesinde tercihlerinden sorumlu olacağı ve insanın yapısında bulunan kolektif özelliği itibarıyla toplumsal olana karşı sorumluluğu olduğu şeklinde özetlenir. Yazarın öncül olarak belirlediği, tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk kavramları ahlaki temelleri ifade eder. Bunlardan ilki olan tevhid kavramının özü itibarıyla bireyin dav-

² Yenice, A. C. (2019). İslam, Ekonomi ve Toplum.

ranışlarında arzu ve eylemlerini yönlendirmesi açısından önemlidir. Yazar bu kısımda daha çok tevhidin toplumsal bütünleştirici yönüne dikkat çeker. Aynı zamanda çizilen çerçevede insan özgürlüğünü yok saymadan onun nasıl en iyi şekilde uygulanacağına işaret eder. İkincisi ve bütün öncüllerin temelinde var olan denge kavramıyla, adalet ve ihsan bakış açısını sunar. Bu ilkenin özü itibarıyla kurumların yeniden şekillenmesi ve düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Elbette iktisadi davranışların bu düzlemde yapılmasının önemi da belirtilir. Üçüncü ve iktisadi davranışlarda doğrudan etkili olan özgür irade öncülüne göre, insanın özgürlüğü kısıtlanmadığı yalnızca iradi olduğu ifade edilir. Ancak buradan dördüncü öncül olan sorumluluğa da atıfta bulunulabilir. İnsan seçimlerinde özgür olsa da eylemlerinin sonucunda aldığı sorumluluk gereği seçimlerinde yönlendirici bir sorumluluk kavramıyla karşılaşır. Günümüzde yönlendirici aktörlerin kapitalist ilkeler olduğu varsayılırsa, bu yönlendirmenin sorumluluk olması bireysel ve toplumsal etkileri bakımından üzerinde durulması gereken bir konu olmaktadır.

İslam ekonomisinde iktisadi davranışların kurallarının ele alındığı beşinci bölümde yazar, ahlaki öncüllerin mantıksal sonuçlarını ve İslami bir ekonomideki iktisadi failerin davranışları hakkındaki bu varsayımları ayrıntılarıyla birlikte incelemektedir. Mevcut iktisat paradigmasının rasyonel insan tanımlamasından farklı bir rasyonellik anlayışı geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanır. Ancak İslam'da rasyonellik, ahlaki ve iktisadi sorumlulukların hem fikri hem de toplumsal düzeyde birbirleriyle iç içe geçtiği bir şekilde tanımlanır. Ahlaki aksiyomlar çerçevesinde belirlenen dört ilkeden olan sorumluluk ilkesi gereğince, bireysel fayda maksimizasyonunun köreleceği iddia edilir. Bu noktada tüketim davranışları yeniden düzenlenip dolaylı yoldan iktisadi üretim ve bölüşüm meselelerinde etki oluşturduğu söylenir. Müslüman bireyin iktisadi davranışları toplumsal çıkarlarla çelişmediği sürece sınırlandırmaz ancak sorumluluk kavramıyla şekillendirir. Günümüzde bireyin iktisadi kararlardaki etkileri üzerine yoğun çalışmaların yapıldığı düşünüldüğünde sorumluluk kavramının da iktisadi davranışa etkilerinin incelenmesi oldukça önemlidir.

İslam iktisat çalışmaları içerisinde ahlak temelli yaklaşımını sistematik bir şekilde açıklamaya çalışan Naqvi, İslam iktisadını tipik bir Müslüman toplumda yaşayan Müslümanın iktisadi davranışını açıklamaya çalışan bir disiplin olarak tanımlar. Bu tanımına ek görüşlerinin tartışıldığı değerlendirilmede öncelikle kullandığı yöntemi açıklamaktadır. Modern bilgiden yararlanılması ve ileri sürülen düşüncenin eklektik olacağı görüşü eserin yöntemine dair tartışmalı ifadelerdir. Günümüzde disiplinler arası çalışmalarla mevcut görüşe farklı alanlardan eklemeler mümkün olmaktadır. Ancak eklektik bir sisteminin ne kadar sürdürülebilir olacağı belirsizdir. Din, iktisat ve ahlak kavramlarının ele alınarak oluşturulmak istenen sisteme dair çalışmaların istikrarlı ilerleyebilmesindeki en önemli husus, kavramların net ifade edilmesi ve özgün olmasından kaynaklıdır. Dolayısıyla yazarın görüşü günümüzdeki tartışmalı konuların başında yer almaktadır. Yazarın bu normatif yaklaşımı, analiz edilebilecek kavramların öne çıkarılması ve toplumsal sonuçlarının olası etkilerinin tartışılması ile görüşlerini destekler nitelikte olabilir. Bu nedenle sistematik olarak öne sürülen görüşlerin, ayrı bir çalışmayla analize dahil edilebilecek hale getirilmesi çalışma önerisi olarak sunulabilir. Diğer yandan, yazarın iktisadi davranışlar üzerinden tanımladığı iktisat görüşünde, devletin rolü ve konumu üzerinden yapılan detaylı bir araştırmanın da iktisadi davranışlar üzerinden yapılacak bir analizde etkileyici bir unsur olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışma konusu da alana önemli katkılarda bulunabilecek bir çalışma önerisi olarak sunulabilir.

Kaynakça

Naqvi, S.H. (2018). *İslam, Ekonomi ve Toplum* (trc. Ozan Maraşlı.). İstanbul: İktisat Yayınları.